

Globaalprobleemid ja tulevikustsenaariumid: 1987–1992 ja 35 aastat hiljem.

2. osa

JUHAN SAHAROV
Tartu Ülikooli poliitikateooria teadur

ERIK TERK
Tallinna Ülikooli projektijuht ning strateegilise juhtimise ja tuleviku-uuringute emeriitprofessor, majandusministri asetäitja 1989–1992

RAIVO VARE
majandusanalüütik, riigiminister 1990–1992

TAASVABANEMISE VALITSUS: KUIDAS SEE FORMEERUS, TEGUTSES JA MIDA SELLEST ÕPPIDA

Neid teemasid käsitlevat aruteluringi juhtis tollaegne riigiminister **Raivo Vare**. Osales veel kolm tollaegse valitsuse ministrit: majandusminister **Jaak Leimann**, sotsiaalhooldusminister **Siiri Oviir** ja haridusminister **Rein Loik**.

Arutelujuht püüdis kohe alguses viia teema tänapäeva konteksti, alustades filosoofilist laadi tõdemusest, et maailm „kohendab end teatud perioodide järel kriiside kaudu ringi“. Taolised kriisid võivad toimuda väga valuliselt. Iga suuremate muutuste aeg toob kaasa nii vana, kindla ja harjumuspärase elukorralduse kaotuse kui ka võimalusteakna avanemise kellegi jaoks. Viimase saja aasta jooksul on

Eesti iseseisvuse taastamisele viinud valitsus astus ametisse 35 aastat tagasi, kevadel 1990. 2025. aasta 30. mail tähistati Toompeal Komandandi maja ruumes konverentsiga tolle valitsuse ametisse astumise aastapäeva ning ühtlasi tollaegse valitsusjuhi Edgar Savisaare 75. sünniaastapäeva. Konverents kandis sama pealkirja siinse artikliga, mis on teine osa pikast ja detailirohkest tagasisivaatest ajaloole.

suuri pöördelisi muutusi olnud kaks: üks, mis seostus teise maailmasõja eel, ajal ja järel toimunud sündmustega, ja teine, mis seostus NSV Liidu sattumisega ränka kriisi, külma sõja lõpuga ja mis andis sellega kaasnevates tõmblustes võimaluse meie riigile ja meie saatusekaaslastele taastada oma vabadus ja iseseisvus rahvusriigina.

Vare leidis, et saabunud on järjekordne suurem muutuste aeg. Senine, kahe eelneva perioodi jooksul vormunud maailmakord on asendumas uuega. Toimub jõujoonte ümberjaotumine, viimasel perioodil üheselt domineerinud lääne globaalse tähtsuse kokkutõmbumine.

USA on sisenenud talle omases tsükliilises arengus isolatsionalistlikumasse faasi. Rahvusvaheline majandus muutub proteksionistlikumaks, regionaliseerub,

**Keeruliste kriisidega
hakkama saamine oli
tõesti selle ajaperioodi
keskne paratamatus.
Väga dünaamilises
ja pidevalt muutuv
olukorras tuli keerulisi
situatsioone lahendada
väga täpselt ja samas
loominguliselt.**

senine majandusmudel asendub Aasia-kesksema mudeliga. Riikidevahelised suhted on hüppeliselt teravdunud. Uued tehnoloogiad töötavad dramaatilisi muutusi. Teisalt, majandusarengu ja keskkonnanahoiu taotlused on sattunud tugevasse vastuollu ning pole selge, millega need tõmbused lõpevad. Peame olema mentaalselt valmis suuremateks muutusteks. Kätte jõudnud ümberkohandumise ja sellega paratamatult seotud kriiside periood

erineb muidugi eelviidatud kahest, kuid mingis mõttes on kõikidel taolistel perioodidel ka midagi ühist.

Kindlasti ei saa valitsused globaalse süsteemse ülemineku tingimustes jätkata rahulikumatel aegadel harrastatava nn peenhäälestamise poliitikaga. Palju on tsiteeritud ühe Eesti Vabariigi peaministri väljaütlemist mõned aastad tagasi: „Üks kriis ajab teist taga, üldse ei saa valitseda!“ 1990. aastal majandusministri portfelli vastu võtnud Jaak Leimann, kes Savisaare äraolekul pidi küllalt tihti ka peaministri kohuseid täitma, on humoorikalt väitnud: „Lootsin saada reformide ministriks, sain eelkõige kriiside ministriks.“ See, mille üle kurdeti, oli muidugi erinev, aga ühine on mõlemas fraasis sõna „kriisid“. Juhtimine strateegiliste murrangute tingimustes on paratamatult kriisijuhtimine. Taasiseseisvumise valitsus tegi oma võimuperioodi ajal tegelikult vägagi palju põhimõttelisi muudatusi ja reforme, vanade mallide järgi tegutsemisel oleks käru lihtsalt kummuli läinud. Samas kriisidega, sealjuures keeruliste kriisidega hakkama saamine oli tõesti selle ajaperioodi keskne paratamatus. Väga dünaamilises ja pidevalt muutuv olukorras tuli keerulisi situatsioone lahendada väga täpselt ja samas loominguliselt. Kui seda poleks suudetud piisavalt hästi teha, poleks meie vabanemine olnud selline, nagu ta oli – ilma suurte ekstsessideta ja veretu.

1990. aasta aprillis startinud valitsus oli lootuste valitsus. Süsteemsed muutused olid alanud juba paar aastat tagasi¹, nüüd loodeti jõuda Eesti tegeliku iseseisvumiseni, aga ka väljuda end lootusetuna näidanud käsumajandusest ning saada selle kaudu leevendust teravnevatele sotsiaalsetele probleemidele ja kultuurilistele ohtudele.

Valitsusel oli selge siht ja vajalikud

1 Need revolutsioonilised sündmused algasid Eestis märgatavalt varem kui näiteks Saksa DV-s ja Tšehhoslovakkias.

poliitilised alusdokumendid. Olulisemad neist olid 16. novembril 1988 vastu võetud ENSV Ülemnõukogu suveräänsusdeklaratsioon ning 28. märtsil 1990 juba demokraatlikult valitud Ülemnõukogu ühe esimese otsusena välja kuulutatud kurs liikuda Eesti Vabariigi taasiseseisvumise suunas, mis tugines õigusliku järjepidevuse põhimõttele. Eesmärkidele oli inimeste selge ja tajutav toetus. Jutt polnud niivõrd lihtsalt valitsemisest. Keerulises ja ohtlikus olukorras tuli saavutada tulemus ja samas hoida ära halvim. Selle nimel käis valitsuses paratamatult n-ö oma tervise tapmine ööpäev läbi.

Ehkki sündmustik liikus tervikuna võttes iseseisvumise jaoks soodsas suunas, polnud selgeid märke, et NSV Liidu valitsus hakkab Eestiga selle iseseisvumist reaalselt tõsiselt arutama. 1989. aastast oli Eesti majandus liikunud languskursil, kuid see oli olnud veel suhteliselt lauge langus. Samuti polnud põhjust kahelda, et järgmised aastad tulevad, sõltumatult sellest, kes valitsust juhib, majanduslanguse aastad. Tagantjärele hakati seda nimetama süsteemivahetusest tingitud majanduslanguseks. Selgelt oli ette näha, et iseseisvumisele hakkavad vastu töötama suuresti venekeelse töötajaskonnaga üleliidulises alluvuses olevad ettevõtted ja Interrinne ning majandusliku olukorra halvenedes suurenevad Moskva võimalused seda publikut kasutades situatsioon kuumaks kütta. Sisepoliitiline situatsioon ei lubanud valitsusele samuti just lihtsaid aegu – Rahvarinne oli valimised küll võitnud, kuid mitte piisavalt suure vahega, et koostada enamusvalitsus.

Poliitiline spekter oli alles välja kujunemas, saadikute, ka Rahvarindesse kuuluvate saadikute enesemääratlus oli arusaadavalt küllalt hajus ja „ujuv“. Ülemnõukogus oli suur hulk fraktsioone, kusjuures iga saadik võis osaleda kahes fraktsioonis, mistõttu ennustada, millistele seisukohtadele segakoosseisuga fraktsioonid võisid mingite oluliste küsimuste arutamisel jõuda, oli väga raske ja kõik

kokku töötas otsuste pikka venimist. Eesti iseseisvus oli valdava osa saadikute ja fraktsioonide ühine eesmärk, kuid arusaamad sellest, kuidas selleni jõuda, milliseid samme astuda ja kes peaksid selles protsessis võtmerolli kandma, olid poliitilisele Olümposele pürgijate seas üsna ebamäärased ja eripalgelised. Tõsiselt tuli arvestada, et peaministrit ja valitsuse koosseisu üritatakse vahetada. Ei saa öelda, et nendes tingimustes oleks ministrite ametikohtadele olnud just võidujooks. Savisaare valik tugevatest kandidaatidest uue valitsuse kokkupanekul polnud just kerge. Ministreid ees ootav töö töötas tulla raske ja pakkumise vastuvõtjad pidid arvestama, et see võib jääda üürikeseks. Mitu valimiste järel opositsiooni jäänud poliitikut hoiatas ministrikandidaate ja uusi ministreid: „Milleks teile üldse see tsirkus, niikuinii ei püsi see valitsus kauem kui mõni kuu.“ Osale laulva revolutsiooni aastatel aktiivselt kaasa löönud ja end näidanud inimestele ei pruukinud ministri tegevusrohke ja pingeline amet tunduda eriti võluvana. Missioonitundest ei tahetud küll kõrvale tõmbuda, kuid eelistatud oleks jätkata vähem kohustuslikus ja end vähem kitsendavas rollis. „Toompea (valitsushoone) koridorid ei tundunud eriti populaarsed ega atraktiivsed,“ kommenteeris ettepaneku siiski vastu võtnud Naisliidu juht Siiri Oviir. Edgar Savisaar oli aga väga visa ja tugev „ärarääkija“ ja pakkumise vastuvõtmisel rääkis kaasa ka inimeste vastutustunne. Kõrvalehoidmine Eesti jaoks otsustaval ajal ei tundunud eetilise.

Paneelis osalenud hindasid valitsuse koosseisu tagantjärele kindlasti õnnestunuks. Vare tõi välja, et selge enamiku puhul oli tegu teadmistelt ja autoriteedilt tunnustatud, tihti oma valdkonnas tippu kuuluvate inimestega. Inimestega, kes olid end eelnenud aastatel aktiivse tegevusega valdkondlikes ja erialaliitides ka näidanud. Teaduskraadide järgi hinnates oli tegu Eesti kõigi aegade kõige harituma valitsusega. Kokku kahekümne

neljast valitsuses töötanud ministrist oli üks akadeemik, kolm teaduste doktorit (tollases klassifikatsioonis), üheksa teaduste kandidaati (nüüdses klassifikatsioonis doktorit) ja ülejäänud vähemalt praeguses mõistes magistrikraadiga oma eriala tipud. Mõned küll nooremad, mõned vanemad (Vare ja justiitsminister Raidla olid valitsuse liikmetest oma vastavalt 31 ja 32 eluaastaga kõige nooremad), aga kõigil oli lisaks erialalisele ka arvestatav elukogemus.

Teaduskraadide järgi hinnates oli tegu Eesti kõigi aegade kõige harituma valitsusega.

Valitsus ei koosnenud niivõrd Rahvarinde sisingist, vaid sinna kuulus ka inimesi, kelle varasem tegevus polnud Rahvarindega tihedalt seotud, ent kes olid vaieldamatult oma ala professionaalid – inimesed, kes keskendusid oma valdkonnas konkreetsete tulemuste saavutamisele. Rahvarinde miitingute tippesinejad ja hääldemagnetid valimistel leidsid oma koha valdavalt parlamendis. Osa uue valitsuse liikmeid oli töötanud koos Savisaarega juba eelnenud Indrek Toome juhitud valitsuses (Vähi, Loik, Lind, Laos), ka valitsusetöös osalemise kogemus oli oluline².

2 Ehkki paljud taasvabanemise valitsuse liikmed ja teised olulised tegelased jätkasid hiljem Eestis kõrgetel administratiivsetel ametikohtadel, jõudsid erakordselt silmapaistvate saavutusteni vähesed: Lennart Meri sai Eesti Vabariigi kahekordseks presidendiks, Tiit Vähi mitmekordseks peaministriks, mõned ministrid jätkasid, kuid pikaajalist parlamendikarjääri tegid vähesed. See viitab sellele, et Savisaar ei valinud ministriks niivõrd klassikalist poliitikut, kes suudab veeta suure osa oma elust parlamendis, tugevdades erakonna positsiooni, ja seejärel ajutiselt tegevõimu teostada, vaid pigem nn aktsiooninimesi – neid, kes olid murrangulistel aegadel võimalised raskest olukorrast välja vedama.

Jaak Leimann rõhutas ka seda, et valitsuses oli terve rida väga säravaid isiksusi: Lennart Meri, Endel Lippmaa, Toomas Frey, Andres Ellamaa, Lepo Sumera. Edgar Savisaar ei peljanud taolisi inimesi valitsusse kutsuda ega probleeme, mis on taoliste isiksustega koos töötades tihti kerged tekkima.

Vare rõhutas, et tugeva platvormi edasiseks tegutsemiseks ja reformide läbiviimiseks andis valitsusele juba 1980. aastate lõpul koostatud IME programm, mille väljaarendamiseks oli kaasatud suurem osa tollase Eesti teadusmõtte kandjatest, teadlastest, edumeelsetest riigiametnikest, majanduspraktikutest ja juristidest. Ka paljud muutuste laineharjal esile kerkinud suuresti just uuema põlvkonna poliitikud olid endale nime teinud selle programmi koostajate, toetajate ja propageerijate. Sellest platvormist, ehkki seda tuli loomulikult vastavalt oludele ka muuta ja täiendada, jätkus veel pikaks ajaks, andes meile algetapil nii vajaliku arengukiirenduse.

Paljud IME programmi koostamisel osalenud teadlase taustaga inimesed olid nõus uue valitsuse ajal jätkuvalt kaasa tegema: IME programmi kokkupanekul kesksel rollil mänginud Enn Roose jätkas rahanduse aseministrina, mitmed IME väljatöötamisega seotud inimesed kas aseministri, oluliste osakondade juhatajana ministeeriumides või peaministri nõunikena. See aitas tagada programmide jätkamise järjepidevuse. Tekkis kaunis hea tasakaal reformikesksete tegutsejate ja üldadministreerimise koorma vedajate vahel.

Oma panuse andsid ka väliseestlased, valdavalt Rootsi väliseestlastest majandusinimesed, kes olid juba Indrek Toome valitsuse ajal hakanud abistama turumajandusliku seadusandluse loomisel ja jätkasid nüüd Peaministri Majandussõprade Klubi nime all.

15. mail 1990 võeti vastu suuresti valitsusliikmete mõnepäevase hoogtööna valminud 32-leheküljeline terviklik

valitsuse tegevusprogramm iseseisvuse taastamiseks, milles pöörati erilist tähelepanu iseseisvumise taktikale ja strateegiale, sotsiaal- ja kultuuripoliitikale, majandusreformi läbiviimise põhimõtetele ning õigus- ja haldusreformile³. Programm oli koostatud eesmärgikindlas, aga samas realistlikus ja deklaratiivsust vältivas võtmes, ka tagantjärele tarkuse baasil seda üle lugedes on raske midagi olulist ette heita.

Kui konverentsi esimeses paneelis räägiti, kuidas Rahvarinde ja IME programmi materjalid ei jäänud Eesti-sisesteks dokumentideks, vaid levisid rahvusvaheliselt ja mõjutasid olukorda ka teistes Kesk- ja Ida-Euroopa maades, siis sedasama saab öelda ka taasvabanemise valitsuse riiklusloomet ja majanduse ümberkorraldamist puudutavate dokumentide kohta. Riigikantseleis pandi neist kokku tõlgitud dokumentide paketid, mis olid mõeldud jagamiseks saatusekaaslastele ja äratasid elavat huvi teiste NSV Liidu liiduvabariikide ning linnade esindajate seas. Viimastega püüti kujundada ka horisontaalseid, senisest ülitseentraliseeritud süsteemist mööda vaatavaid otseseid kaubandussidemeid.

Raivo Vare kirjeldas oma sõnavõtus 1990–1992 aasta valitsuse **tegevuse erinevaid „kihte“**. Nende hulka luges ta:

a) Käivitamist vajavad uued

3 Programmi sisu:
 Sissejuhatus (majanduskriisist väljumine ning iseseisvumise deklaratsioon ja tegevuse üldsuunad, tugine mine Tartu rahule, üleminekuperioodi määratlus „ÜN kokkutulekust Riigikogu takistamatu kokkutulekuni olukorras, kus valitsus kontrollib riigi majandust ja territooriumi“).
 1. Iseseisvumise taktika ja strateegia (välispoliitika põhisuunad, läbirääkimised NSV Liiduga, rahvuspoliitika).
 2. Sotsiaal- ja kultuuripoliitika (sotsiaalpoliitika põhi printsiibid, haridus, noorsoopoliitika, kultuur, teadus, tervishoid ja arstiabikorraldus, sotsiaalhooldus, tööhõive- ja palgapoliitika, maaelu arendamine).
 3. Majanduspoliitika (majandusreformi üldpõhimõtted, privatiseerimine ja ettevõtlike edendamine, eelarve, maksud ja maksukorraldus, rahandus- ja krediitpoliitika, hinnapoliitika, majanduse struktuuripoliitika, välismajanduspoliitika, keskkonnakaitse ja looduskasutus).
 4. Haridus- ja õiguspoliitika (riigivalitsemise täiustamine, omavalitsussüsteemi loomine, haldusreform, regionaalpoliitika, õiguspoliitika, riigikaitse ja julgeolek).

(programmilised) tegevused, nii need, mida kirjeldas IME programm, kui ka uued tegevused ja aktsioonid, mis olid seotud iseseisvuse väljavõitlemise ja kindlustamise praktiliste toimingutega. Ülioluline oli luua iseseisvate eelarvete ja maksude süsteem.

b) Riigiloomes osas administratiivseks tegevuseks vajaliku struktuurse võimekuse loomine, kasutades ja ümber tehes nii olemasolevat baasi kui ka luues uut, muutes sealjuures oluliselt seniseid mänguregleid.

Oluline tegevussuund oli, hoolimata sellega kaasnenud poleemikast, Eesti majanduspiiri rakendamine ja selleks vajaliku baasi loomine. See osutus laguneva nõukoguliku tseentraliseeritud majanduses olukorras õigeks sammuks. See aitas kaasa sellele, et olime taasvabanemise järel tehniliselt ja sisuliselt küllalt ruttu valmis oma piiride ja majanduse kaitseks.

c) Nn seaduste sõda keskvoimuga. See käis tegelikult juba IME-st alates ja oli vägagi efektiivne. Suure panuse andis siin justiitsminister Raidla juhitud meeskond. Hakati rääkima piltlikult öeldes teises, senisest erinevas „seaduste keeles“, muudeti aga mitte ainult fraseoloogiat, vaid ka põhimõistete sisu. Mõne koha peal kasutati Aisopose keelt, et mitte rikkuda suhteid sellise piirini, kus see oleks provotseerinud ikka veel jõuülekaalu omavat Moskvat mingitele väga äkilistele reaktsioonidele, näiteks majandusblokaadile. See poleks olnud tark, st konflikt tuli hoida piires, mis oli partnerile siiski kuidagimoodi talutav. Põhimõttelistes positsioonides mindi aga ka otsesele konfrontatsioonile, teinekord ka pisikeste, aga kõnekate sammudena. Kui valitsus sai näiteks Moskvast jätkuvat kirju aadressiga Eesti NSV, siis saadeti need Raidla korraldusel tagasi märkusega „Adressaat teadmata“. „Mängu ilu“, on sellist käitumist kommenteerinud Raidla.

d) Igapäevase elu korraldamine halvenevate välistingimuste (tseentraalse

varustusüsteemi kokkukukkumine, hüperinflatsioon) tingimustes.

Vare rõhutas, et populaarseid otsuseid oli sellel valitsusel sisuliselt võimatu teha. Näiteks hindade liberaliseerimine oli populaarne müüjate jaoks ja võis meeldida ka neile tarbijatele, kel oli raha vabamalt lettidele tulnud kauba eest maksta, ent oli äärmiselt ebapopulaarne nende silmis, kel seda polnud. Valitsus liberaliseeris hindu, kuid alles iseseisvumise poole liikuvus riigis tuli suurte ekstsesside vältimiseks hindu vabastada ettevaatlikult ja järk-järgult. Näiteks hinnatõusuga seotud venekeelse elanikkonna rahutused võinuks anda iseseisvumisele kui esmase tähtsusega protsessile tugeva tagasilöögi ja selle blokeerida. Kokkuvõttes liberaliseeris valitsus hindu Kesk- ja Ida-Euroopa riikide foonil väga kiires tempos: 1991. aasta lõpul

***Kui valitsus sai
näiteks Moskvast
jätkuvalt kirju
aadressiga Eesti NSV,
siis saadeti need
Raidla korraldusel
tagasi märkusega
„Adressaat
teadmata“.***

oli vabade hindade protsent tõusnud juba võrreldavale tasandile Poola ja Ungariga, kes olid alustanud üleminekut palju kõrgema vabadusastmega turult, kuid see ei takistanud oponente sildistamast (ja seda tänaseni) Savisaare valitsust kui talongivalitsust jne.

Edgar Savisaar kasutas valitsusjuhina mitu korda võtet, mida võiks nimetada tegevuskursi värskendamiseks. Kui tuli ette mõni tõsisem probleem – näiteks

üleliidulise alluvusega ettevõtete iseseisvumisele vastutegutsemine –, mille lahendamine tavapärase valitsuse töökorralduse kaudu ei paistnud võimalik, tegutses ta teisiti. Tavaliselt mobiliseeris ta nädalavahetuseks oma nõunikud, asjassepuutuvad ametnikud ning vajadusel ka mõned vastavat teemat tundvad parlamendisaadikud. Koos nendega töötati väljaspool ametiruumi, vabamas ja informaalsemas õhkkonnas, kus paari päeva jooksul tehti intensiivne ajurünnak, mille tulemusel kujundati välja üsna kompleksne strateegia olukorra lahendamiseks ja tegevuse jätkamiseks. Seejärel vormistati kokkulepitud lahendused kiiresti ning asuti kohe ka neid ellu viima.

Küllalt komplitseeritud küsimus oli **taasvabanemise valitsuse ja parlamendi (ülemlnõukogu) läbisaamine**. Valitsuse roll oli tollal praktiliselt suurem, kui demokraatliku riigi võimuvolituste teoreetiline mudel üldiselt eeldab. Tundub, et see oli paratamatu olukorras, kus taheti edasi jõuda kiiresti ja seadusandlus oli esialgu veel kaunis hõre. Paljusid üldreguleerivaid seadusi, näiteks majanduses, veel polnud. Nende valmimine võttis lihtsalt kaua aega, olukord muutus pidevalt ja ka teadmised alles kogunesid, mistõttu püüdis valitsus edasi liikuda üksikute määruste ja korralduste kui regulatiivaktidega. Tegu ei olnud tavaolukorraga, sest iseseisvuse taastamisele liikuv riik pidi muutuvatele tingimustele väga kiiresti reageerima ja avanevaid võimalusi kohe kasutama. Sisuliselt oli see tollal ellujäämise küsimus.

Ülemlnõukogul olid ministrite ametisse määramisel, ja ka ametist vabastamisel, suured volitused: mitte ainult neid parlamendikomisjonides üle kuulates, vaid ka ükshaaval ametisse hääletades. Puht parlamendi kompetentsi olid jäetud sellised fundamentaalse tähtsusega küsimused nagu tulevaste riigipiiride ja kodakondsuse saamise reeglite määratlemine ning sõjaeelse omandi restitutsiooniga seotud

küsimused. Eeldati, et see on parlament, kes peab need teemad põhjalikult läbi arutama. Oluliseks peeti kooskõla saavutamist Eesti Komiteega ja valitsuse tükkimine sellele mängumaale ei olnud soovitatav, mida valitsusjuht ka aktsepteeris. Probleemiks sai aga see, kui nende sakraalselt kuulutatud teemade lahendused või pigem nende pikaldane puudumine hakkasid blokeerima mitme valitsuse jaoks esmajärguliste küsimuste lahendamist. Näiteks majanduspiiri sisseseadmist või nende ettevõtete müüki erakättesse, kel sõjaeelseid omanikke ei olnud.

Nagu märkis oma sõnavõtus Siiri Oviir, oli valitsuse esimesel tööaastal valitsuse ja parlamendi koostöö üldiselt normaalne. Parlament ei püüdnud rakendada obstruktsiooni, ehkki iseenesest oleks parlamendi töökord võimaldanud ju valitsuse esitatud projektide menetlemise venitamisega palju tüli teha. Vahel seda ka tehti, aga esialgu mitte eriti tihedalt. See valitsus oli ju enamiku oma töötamise ajast „mitteparteiline nähtus“. Rahvarindest pungunud erakondadel polnud valitsuses „oma ministreid“. Teiselt poolt, valitsusjuhil jällegi oli üha raskem suhelda Rahvarinde saadikuterühma kui tervikuga. Mida aeg edasi, seda enam tuli kommunikeeruda erinevate Rahvarindest väljakasvanud erakondadega eraldi, mis oli üha keerukam. Pealegi, parlament tikkus tihti võtma valitsust kui organit, kelle asi on hoida üleminekuseisundis, sõltuvuse ja iseseisvuse vahel rippuv riik ja majandus lagunemast, tulevase iseseisva riigi kujundamine pidi olema vaid parlamendi roll ning valitsuse liigset aktiivsust põhimõttelist laadi küsimuste lahendamisel ei tahetud hea meelega näha. Valitsus jällegi ei suutnud alati varjata oma nõrdimust vahel lõputult pikalt oma positsioonide määratlemisega tegeleva parlamendiga, kes ei suuda oma „enesemääratlemisega“ piisavalt kiiresti ühele poole saada, et praktiliselt oluliste asjadega edasi minna. 1991. aasta suve rasketes tingimustes, kus iseseisvumisprotsess tundus olevat mõneti

„jäätnud seisus“, oli näha, et valitsuse toetuspind ülemnõukogus erodeerub, oluliste projektide läbiminekuuga tekib üha enam tõrkeid ja blokeeringuid. Mis tõi kaasa ka valitsuse-sisese poliitilise enesemääratlemise surve, mis vallandus tegudeks juba taasiseseisvumise-järgsel sügisel.

Valitsusel ja selle ajutrustil polnud pärast Moskva putši läbikukkumist ja Eesti iseseisvuse ametlikku taastamist eufooria nautimiseks aega. Iseseisvus tuli kindlustada ja mõelda, kuidas edasi minna. Juba augusti lõpus 1991 pandi kokku nn 3 x 3 programm iseseisvuse kindlustamiseks, mis sisaldas hädavajalikke kiirsamme lähima kolme nädala ja kolme kuu jaoks, mida asuti ka kohe kiirelt realiseerima⁴. Lähtuti arusaamast, et iseseisva Venemaa liikumine tagasi imperiaalse arengu rajale on väga tõenäoline. Leiti, et enne kui see juhtub, tuleb kindlustada Eesti riigi rahvusvaheline staatus, suruda maha iseseisvumisvastased jõud vabariigis, lahendada nii ruttu kui võimalik piiri ja võõrvägedega seotud probleemid ning hakata vähendada liigset sõltuvust Venemaaga toimuvast ekspordist ja impordist (1992. aasta algul läks Venemaale 78% Eesti ekspordist). Sealjuures tuli kindlustada lagunenuid tsentraliseeritud tarne- ja jaotussüsteemi tingimustes elanikkonna ja rahvamajanduse toimetulek. Lähtearusaam oli, et senise, umbes aasta kestnud arengu tõttu ei avaldu idanaabri ajalooline rajasõltuvus veel niipea, küll aga hiljem. Tegelikult ilmnesis esimesed hoiatavad märgid tagasipöördumisest imperiaalsuse juurde paraku juba poole aasta pärast.

Konverentsil leiti, et kui Eestis suudeti hoolimata kõigist keerukustest olla suurte muutuste tuultes edukad, tuua Eesti tagasi maailmakaardile, tagada vabadus ja normaalne elukorraldus, siis oli taasvabanemise valitsusel selles 1990–1992

4 Kolmas ajahorisont, edasine tegevus järgmise kolme aasta jooksul, jäi detailsemalt välja arendamata, mille-ga tegelesid juba järgmised valitsused.

väga oluline roll. Kui võtta selle valitsuse tegevusest **mõned märksõnad**, mis võiks olla olulised ka nende valitsuste jaoks, kes peavad tegutsema uue strateegilise murrangu tingimustes, siis võiks nendeks olla selge eesmärk, pühendumus, tegutsemine meeskonnana, täpne positioneerumine rahvusvahelistes muutustes, pidev õppimine toimuvast, kiirus ja tark paindlikkus. Pole põhjust mitte arvata, et isegi praegustes, ülereguleeritud ja tollasega võrreldes oluliselt selgemalt määratletavates tegutsemise tingimustes on igale valitsusele ikka vaja sedasama kolmainisust – suurt eesmärki, sihikindlust selleni jõudmisel ja paindlikkust eriolukordade lahendamisel.

Jaak Leimann kommenteeris lisaks oma haldusosal toiminule ka mõningaid üldisemaid momente taasvabanemise valitsuse tegevusest. Ta hindas oma mitmekordse ministrikogemuse põhjal – peale Edgar Savisaare valitsuse 1990 oli ta aastatel 1996–1999 majandusminister veel kahes valitsuses –, et üldse oleks hea, kui valitsuste vahetumisel saaks osa ministreid jätkata. See annaks teatud järjepidevuse ja väldiks ajakaotust, mis tekib uue ministri ametisse sisseelamisega.

Suureks plussiks pidas ta seda, et kui uus valitsus ametisse asus, siis reformiseaduste ja määruste ettevalmistamise „konveier“ juba töötas ja jätkas oma tööd. Selle käivitas Edgar Savisaare meeskond juba IME programmi väljatöötamise käigus ja pärast seda, kui Savisaar nõustus tulema Indrek Toome valitsusse, oli vastutus majandusreformide eest kandunud üle Plaanikomiteesse ja selle reorganiseerimisel loodud Majandusministeeriumisse. Nüüd, uue valitsuse ametisse asumisel, oli võimalik reformidega seotud ülesanded paremini mööda ministeeriume laiali jaotada ja reformiprotsesse juba peaministri tasandilt koordineerida. Unikaalne soodus situatsioon, mingeid suuri korrektiive polnud tal ministrina vaja teha. „Konveier“ töötas. Küll aga nõudis suuri pingutusi, et hoida majandust kui tervikut funktsioneerimas.

See roll langes valitsuses Leimannile kaunis loomulikult. Leimann oli mitteametlikult ka asepeaministri rollis, asendades ametlikult Savisaart tema äraolekul. Just tema pidi tihti seletama elanikkonnale, miks majanduses on lood nii, aga mitte teisiti. Leimannile oli omane püüd rääkida inimestega asjadest olukorda ilustamata.

Kokkupuude kriisidega tekkis Leimannil peaaegu kohe pärast ametisse asumist, kui oli vaja hakkama saada Moskvast initsieeritud üleliidulises alluvuses olevate ettevõtete streigiga.

Ta kirjeldas, et tema psüühikat ministrina kurnas 1991. aastal peale pideva rattasoleku see, et inimestele tuli edastada valdavalt uudiseid, mis polnud rõõmustavad. Oled käinud näiteks Moskvast Savisaare asemel mingil tiptasandil majandusnõupidamisel, tuled tagasi hilisõhtuse lennukiga ja saad aru, et koju jõudes pole ootavatele ajakirjanikele eesti rahvale edastamiseks öelda mitte midagi head. Õnneks tuli siis putš ja sellele järgnev vabanemine, stsenaarium, mida me sellisel kujul ei osanud vist küll keegi ette näha.

Pärast iseseisvumist ja iseseisvumise kinnistamiseks tehtud kiireid samme oli valitsus Leimanni arvates lihtsalt väsinud, end ammendanud. Seejärel alanud poliitilistes mängudes kaasalöömiseks polnud mitmel, sh tal endal, enam motivatsiooni. Leimann leidis, et valitsuse tagasiastumine hiljemalt novembris 1991 oleks olnud parim lahend. Töö tehtud, ei andnud tagasiastumisega venitamine veel mõne kuu võrra tema arvates enam midagi head. Seda enam, et seni täitevvõimust eemal olnud poliitilised jõud pürgisid uues, ohutumas olukorras ise võimule.

Siiri Oviir ja **Rein Loik** meenutasid mõningaid olulisemaid seiku oma ministriajast selles valitsuses ja püüdsid kirjeldada õhkkonda, milles valitsus töötas.

Oviir oli end näidanud Naisliidu aktiivse liidrina. Sotsiaalhooldusministriks saades polnud tal n-ö väljastpoolt tulijana administratiivaparaadi toimimise kontrolli alla saamine just kerge ülesanne. Seda tuli aga

teha, et mitte ise ametnike poolt juhita- vaks osutada, mida kahjuks tänapäeval võib tihti näha. Sotsiaalhooldus oli sel ajal valdkond, kus kriiside likvideerimist ja reformimist polnud teineteisest praktiliselt võimalik eristada. Hooldekodud ja puue- tega laste kodud, mis ta ministriperioodi algul kõik isiklikult läbi käis, olid kaunis katastroofilises olukorras, asukatega käi- tumine autoritaarne, kohati lausa jõhker. Hooldekodudes paiknevate inimeste tervise ja hariduse eest hoolitsemine oli jäetud sotsiaalhoolduse süsteemi kaela, kel polnud selleks ei kvalifitseeritud personali ega materiaalseid võimalusi. Oviir kiitis oma kolleegi valitsuses, Andres Ellamaad ja Rein Loiku, kellega koos oli võimalik süs- teem mõistlikult ümber korraldada. Koos lähtuti eesmärgist, et inimesed peavad saama parema ravi ja parema hariduse, ametkondlikud huvid lükati tagaplaanile.

Oviir nentis, et sotsiaalse situatsiooni katastroofiliseks muutumise hoidis ära see, et valitsus suutis luua sotsiaalmaksu ja tervisekindlustusmaksu, sidudes need ettevõtete palgafondiga. Samuti oli vaesema elanikkonna jaoks oluline see, et üksikisiku tulumaks oli nii selle kui ka järgmise valitsuse ajal progressiivne.

Kuna alates 1950. aastast polnud Eestis sotsiaaltöötajaid ette valmistatud, siis nende tänapäeva nõuetele vastavast kvalifikatsioonist polnud põhjust esialgu rääkida. Kiirkorras tuli käima panna sotsiaaltöötajate vastav ettevalmistami- ne. Esialgu polnud selleks korralikku kontseptsiooni, õppeprogrammide ja õppematerjalidest rääkimata. Valitsus suutis leida küll koolitamiseks vajaliku raha, kuid tänapäevase töörutiini puhul võiks arvata, et ettevalmistustöö taolise asja käivitamiseks võiks võtta aastaid. Tegelikult käivitati sotsiaaltöötajate ettevalmistamine Pedagoogilise Kooli baasil juba poole aasta pärast. Abi saadi soomlastelt, kes olid nõus osalema lektori- tena, meie õppejõud said käia Soomes asja õppimas. Õppeprogrammide ja õppematerjalide osas abistasid rootslased

ja taanlased. Edasi sai sotsiaaltöötajaid ette valmistada juba kõrghariduse tasemel ja neile täienduskooolitust pakkuda.

Paneelis osalejad leidsid üksmeelselt, et 1990.–1992. aasta valitsuses oli sisekliima, koostöö ja üksteise toetamine parem kui teistes valitsustes, kus nad oma karjääri

***Isegi praegustes
tingimustes on
igale valitsusele
ikka vaja sedasama
kolmainsust – suurt
eesmärki, sihikindlust
selleni jõudmisel
ja paindlikkust
eriolukordade
lahendamisel.***

jooksul osalesid. Valitsuse tööõhkkonda kirjeldas Rein Loik kui särisevalt energilist, aga toetavat. Ehkki vähemalt ressursside jaotamise osas on ministrid alati konku- rendid ja teatavasti oli tol ajal ressurssidest veel eriti suur puudus, siis sellesse, et üks sai mingid lisavõimalused ja teine seekord mitte, suhtuti solvumiseta. Või vähemalt solvumist välja näitamata. Eesmärk ei olnud üksteise ees n-ö punkte koguda. Mõned ministrid pidid valitsemisperioodil küll eri põhjustel lahkuma, neist kaks põhimõtteliste konfliktide pärast, aga üldiselt pidas valitsuskoosseis perioodi raskust arvestades ikkagi väga hästi vastu.

Elu oli nii kiire, et vahel võis tekkida vajadus koostada mingi oluline dokument lausa valitsuse istungi käigus. Oviir tõi

näite: 1990. aasta 7. mai valitsuse istungi ajal libistas justiitsminister Raidla peaministri ette lauale äsja saabunud Läti 4. mai deklaratsiooni Läti iseseisvuse taastamise kohta ja ütles talle vaikselt mõned laused. Savisaar reageeris kohe, ütles, et ka Eesti peab kindlasti tegema kiiresti omalt poolt selgemaks Eesti liikumise iseseisvuse poole ning palus Raidlal ja välisminister Meril minna kõrvaltuppa ja valmistada selleks ette vastav eelnõuprojekt. Mõnekümne minutiga valmiski projekt, mis sisaldas põhilisi momente Eesti teel

***Elu oli nii kiire, et
vahel võis tekkida
vajadus koostada
mingi oluline
dokument lausa
valitsuse istungi
käigus.***

iseseisvuse poole. Sama päeva õhtupoolikul esines valitsusjuht Ülemnõukogu ees ja selgitas valitsuse nägemust üleminekuperioodi ja 1938. aasta põhiseaduse kohta. Need täpsustused kanti sisse Ülemnõukogus juba töös olnud seaduseelnõusse ja juba 8. mail võttis Ülemnõukogu vastava seaduse vastu. Nagu Jüri Raidla on märkinud, on seda seadust hiljem alahinnanud ning käsitletud pelgalt riigi nime ja sümbolika muutmise aktina. Tegelikult katkestas see seadus juriidilise seose Eesti ja NSV Liidu vahel ning pani aluse Eesti edasisele õigusloomele, suunates selle iseseisvale riigile omasele seadusandlusele ning riiki kujundavale juriidilisele ja poliitilisele tegevusele.

Rein Loigul oli mõnevõrra kergem, ta oli haridusminister juba eelmises, Indrek Toome valitsuses, mitmeid muudatusi oli

juba tehtud ja mitmeid ette valmistatud. Üks esimene töö oli õppeprogrammide muutmine ning õppematerjalide depolitiiseerimine. Viimase all tuleb mõista mitte ainult nõukoguliku käsitluse, sisuliselt võltsingute kõrvaldamist ajalooõpikutest, ka enamik teiste ainete õpikuid oli nõukogulikku ballasti täis. Füüsikaõpikutes olid kõigi suurte leiutiste autoriteks venelased, matemaatikaõpikute ülesannetes figureerisid Lenini-nimelise sovhoosi traktoristid, kes kündsid päevas eesrindlikult nii ja nii palju hektareid jne. Õppeks vajalikke materjale tuli koostada kiirkorras, neid anti välja ka soomlastelt hangitud vanaaegsete rotaatoritega. Hullud nägid küll välja, aga kiirus maksis.

Õnneks oli teatud vastastikune mõistmine saavutatud NSV Liidu haridusministri Jagodiniga, üllatavalt mõistliku tegelasega, mille võib kokku võtta nii, et Moskva ei sega. Ta oli öelnud otse, et temalt nõutakse, et liiduvabariikides, st tema jaoks formaalselt ka Eestis, peab haridus käima NSV Liidu programmide järgi, aga: „Minu asi on Sulle need paberid saata, Sina otsustad, mida nendega teed või ei tee.“

Hariduselu sisuline ümberkorraldamine oli muidugi tunduvalt keerukam, kui õpikutest nõukoguliku sisu väljaviskamine. Loigu sõnutsi: „Me teadsime väga hästi, mida me ei taha, aga eriti hästi ei teadnud veel, mida me tahame või võiksime tahta.“ Õnneks sai paljus tugineda Soome kogemustele, Soome haridusministrid olid väga abivalmid, ning paljus sai Loik toetuda Eesti Haridusfoorumi abile. See oli juba 1980ndate keskel tööle hakanud ühiskondlik organisatsioon, kus enamik olulisi küsimusi arutati läbi väga põhjalikult. Soome eeskujul põhines ka arusaam, et algharidus peab olema korraldatud egalitaarsetel põhimõtetel. Kõigil lastel peab olema sellele riigikoolides ühesugune ligipääs. Loik väitis, et ta ei surunud peale oma seisukohti, vaid lähtus põhimõttest, et kui ise ei tea, kuidas parem on, siis kuula asjatundjaid. Anna koolidele suur

autonoomia ja õpetajatele õppematerjalide ja õpetamisviisi valikul võimalikult palju otsustusõigust. Haridusseaduse kiirkorras „valmis küpsetamisega“ ta ei rutanud, see võeti vastu 1992. aastal ja sealsed seisukohad kattusid küllalt suurelt Haridusfoorumil heakskiidu saanutega.

Muuseas, venekeelsete koolide eesti-keelsele õppele üleviimise osas arvati, et see võiks võtta 7–10 aastat. Arvestades selle protsessi hilisemat venimist, tunduvad need tähtjad praegu ülimalt radikaalsena.

Konverentsi lõpuosa märksõnadeks olid **minevik ja tänapäev**.

Poliitikateadlane **Mari-Liis Jakobson** sai end tutvustada selle põlvkonna esindajana, kes läks kooli aastal, mil esimest korda kasutati aabitsat, mille kujunduses vaatasid punaste lippude ja nõukogulike sümbolite asemel vastu sinimustvalged värvid. Konverentsi korraldajad palusid Jakobsonil politoloogi pilguga võrrelda tolleaegset ja praegust situatsiooni. Jakobson pidas seda parajaks julgustükiks, kuna oli konverentsil käsitletaval ajal alles laps, ent sõandas mõningad huvitavad momendid siiski välja tuua.

Elnenud sõnavõttudes oli tõstetud tugevalt esile tolleaegsete teadlaste innustatust süsteemsete muutuste ideest ja soovi uue süsteemi kujundamises kaasa lüüa. Ärksamate teadlaste, eriti nooremate huvi ei piirdunud 1980. aastaga, huvi tunti ka nn suure narratiivi teooriate, nagu süsteemkäsitluse vastu. Usuti, et kui asjadele teistmoodi ja laiemalt vaadata, on võimalik jõuda suuremate teaduslike tõdedeni, millele toetudes on võimalik asjad kuidagi teistmoodi ja õigemini käima panna. Ehkki nende paradigmade funktsionaalsuse üle teadustöös võib vaielda, oli neist uue interdistsiplinaarse poliitilise eliidi kujundamisel ilmselgelt kasu.

Tolle aja teadlastel tundus olevat nii soovi kui ka aega taoliste küsimuste üle arutleda ja järeldusi teha. Ta oletas, et

need mõttemängud pakkusid rohkem vabadust ja enese realiseerimise võimalusi, kui seda lubas teadustöö toonases kitsas tähenduses. Tänapäeval on teaduse fookus väga killustunud, suurte tõdede asemel tegeletakse pigem oma kitsama valdkonna läbilöögiteadmise otsingutega, väitis Jakobson. Seda tingib praegune märksa spetsialiseerunud teadlaskarjääri mudel, mis on rajatud publitseerimisvõimekusele ja tsiteeritavusele, ning kasvanud infohulk, mille tõttu kuulub isegi oma kitsamal uurimisteemal ilmuvaga enese kursis hoidmiseks rohkem aega.

Võib arvata, et laiemaa baasiga otsingulise mõtlemise harrastamisel oli oma mõju, ja kui aeg sai küpseks, oli küllalt palju

**Ärksamate teadlaste,
eriti nooremate
huvi ei piirdunud
1980. aastaga, huvi
tunti ka nn suure
narratiivi teooriate,
nagu süsteemkäsitluse
vastu.**

noorema põlvkonna teadlasi valmis lülituma eri rollides ühiskonna tegelikku ümberkorraldamisse ehk tulema teadus- ja õppeasutuste seinte vahelt välja „põllule“, kui kasutada Ivi Proosi poolt konverentsi aruteludes tarvitatud terminit. Kui tekkis piisavalt selge arusaam, et liikuda tuleb nii demokratiseerumise, turumajanduse kui ka iseseisvuse suunas, ning kujunes ülevaade sellest, kuidas teiste maade ühiskonnad ja majandused toimivad, aitas see Jakobsoni arvates narratiivi koondada ja muudatusi rakendada korraga, nii-öelda laia pintsliga. Jakobsoni arvates on nii praegu kui

ka tulevikus üsna keeruline meelitada teadlasi välja oma „teaduslikest urgudest“, huvitava töö juurest, keskkonda, kus nad võivad sattuda selliste rünnakute ohvriks, mis praegu poliitikas tavapärased on. Küll mitte lausa võimatu, tuues mitmeid näiteid Noorte Teaduste Akadeemia raames organiseerunud teadlastest, kes täidavad aktiivset rolli eri ühiskonnasfäärides.

Ametnikel on praegu võimalik saada küllalt head informatsiooni, kuidas mingid muudatused on toimunud ja mida eri maades kaasa toonud. Need infohankimise võimalused on mõõtmalt paremad kui 40 või 35 aasta eest. Aga need on üldjuhul väikesed ja järkjärgulised muudatused.

***Kriisis ei piisa
kindlasti sellest, et
ametkonnad täidavad
sisseharjutatud
viisil stabiilseid
funktsioone. Sellises
olukorras võib
valitsemise inertsus
väga palju maksma
minna.***

Poliitikud saavad osaleda võrgustikes, kus arutatakse inimeste rahulolu haldamist – kuidas püüda vältida rahulolematuse teket ja kui see siiski tekib, hoida seda talutavates piirides. Aga see teave ei ole suurte süsteemsete muudatuste jaoks piisav.

Praegusele olukorrale on iseloomulik, väidab Jakobson, et ühelt poolt tajutakse, et on äikese-eelne seisund, oleme suurte muudatuste lävel, et lisaks juba toimunud võib oodata uusi kriise ning seetõttu võivad suured ja süsteemsed reformid olla möödapaäsmatud, ent samas loodetakse,

et äkki läheb äikesepilv siiski mööda ja väga palju muuta pole vaja.

Konkureerivate narratiivide virvarris on keeruline orienteeruda selgetele eesmärkidele. Raivo Vare väitis, et iseseisvumis-aegse valitsuse tegevust iseloomustas selge eesmärgitaju ja hoolimata ülimalt volatiilsest tegevuskeskkonnast järjekindel liikumine selle eesmärgi suunas. Praeguses situatsioonis on aga ühist, üldaktsepteeritavat eesmärki raske sõnastada. Saab järeldada, et kriisiohtlikus väliskeskkonnas võib alternatiivsete stsenaariumide koostamine riigi kui terviku tasandil uuesti päevakorda tõusta.

Diskussiooni käigus rõhutas Vare, et teda teeb väga murelikuks Eesti senine võimetus valitsusreformiga hakkama saada. Seda on üritatud mitu korda ja ilma eriliste tulemusteta. Hoolimata mõnest esialgsest lubadusest, on see tegelikkuses osutunud ebapopulaarseks teemaks, millega sisuliselt tegeleda ei taheta. Senised reformiideed on olnud suunatud eelkõige valitsemise ratsionaliseerimisele, ja seda peamiselt suhteliselt stabiilses väliskeskkonnas. Nüüd muutub aktuaalseks valitsemise ümberkorraldamine viisil, mis võimaldaks süsteemil toimida raskesti prognoositavates välistingimustes ning toetada majandust ja ühiskonda, võimaldades end kriisiolukorras suhteliselt lühikese aja jooksul ümber korraldada.

Kriisis ei piisa kindlasti sellest, et ametkonnad täidavad sisseharjutatud viisil stabiilseid funktsioone. Sellises olukorras võib valitsemise inertsus väga palju maksma minna.

Konverentsi korraldajad on veendunud, et ehkki ajad praegu ja 35 aastat tagasi on erinevad, on iseseisvumisvalitsuse kogemusest õppida palju kasulikku: sihikindlust, paindlikkust kursi kohandamisel, positsioneerimist kiiresti muutuvast väliskeskkonnas jm. Saab õppida ka raskustest, millega see valitsus oma tegevuses põrkus.

Uurimistööd on finantseeritud Eesti Teadusagentuuri projektist PSG1026.